Elinizde bulunan kitap, mezhep hikâyemizin Eş'arî ayağını tanıtmayı ve okuyucuyu Eş'arîler, onların ilişkileri, amaç ve gündemleri hakkında bilgi ve fikir sahibi kılmayı amaçlamaktadır. Burada Eş'arî tarafgirliği, telkin ve övgüsü yapılmadığı gibi aleyhtarlığı da söz konusu olmamış; mezhepler tarihi yöntemi olan objektif olma ve analitik biçimde değerlendirme esas alınmıştır. Mezhepler tarihi yöntemine göre sadece nakletmek veya eleştirmek yahut övmek bilim değildir. Nakletmenin yanı sıra çapraz okumalarla arka planı gösterip değerlendirmek, temellendirmek ve bağlantılarını ve boyutlarını göstermek de gerekmektedir. Elinizdeki kaynak da tam olarak bu zeminde ve bu prensiple hazırlanmıştır.

Kitapta başlangıcından bugüne Eş'arîlik çemberinde duran veya buraya katkı sunan ulema tanıtılmaktadır. Eş'arî gelenek içerisinde yer alan veya öyle olduğu bilinen bütün âlimleri ve görüşlerini ayrıntılarıyla vermek bu çalışmanın, öngörülen kapsamını aştığı için bu gelenekte iz bırakmış âlimlerin biyografi ve görüşlerini vermekle yetindik. Eserde, Eş'arî âlimlerin biyografileri, eserleri ve düşünsel gündemleri kısaca ele alınmış; Eş'arîliğe katkılarına ve dolayısıyla mezhepler tarihindeki konumlarına değinilmiştir. Bir başka ifadeyle bu çalışma, meşhurların yanı sıra Tabakât eserlerinde yalnızca birkaç cümle ile zikredilen fakat Müslüman ilim geleneğine önemli katkılar sunmuş çok sayıda âlimi kapsayarak kronolojik biçimde Eş'arî kelamcıların tanıtımını yapmaktadır.

Tanıtımı yapılan birçok ismi ilk defa gün yüzüne çıkarmakta olan eserimiz, dört ana başlıktan oluşmaktadır. Genelde Kelâm ve Mezhepler Tarihi akademisyenlerinin yazdığı, klasik ve çağdaş dönemden 200'den fazla kelamcının: 1- hayatını ve yaşadığı ortamı 2- eserlerini ve hakkındaki çalışmaları 3- düşüncelerini ve bunların tartışmalarını 4- Eş'arî geleneğe katkılarını (mezhepler tarihindeki yerini) irdelediği bu çalışmayı büyük bir emek ve titizlikle hazırladık. Buna göre eserimiz dört sacayağından oluşmakta ve günümüz uleması sayılan yazarlar, her bir başlığı diğerine feda etmeden veya birinin diğerini gölgelemesine müsaade etmeden altını akademik bir titizlik ve analitik bir ruhla doldurup değerlendirmiş durumdadır.

120 kadar akademisyen âlimin katıldığı bu çalışma, Türkçe yazılmış önemli bir Tabakât-Terâcim ve kısmen Mu'cem ile Cerh/Tadil ve Ensablar gibi biyografik bir eserdir. Hatta hocalarımızın perspektifi ile bu eserimiz: 1- menkıbe ve mitolojiden arınmış 2- sırf nakil ve takdir veya tenkid ile yetinilmeden hazırlanmış, sahasında mümtaz bir kaynak niteliği taşımaktadır.

ISBN: 978-625-576-411-9
9 786255 764119
iz.com.tr
/izyayincilik
1456

Eş'arî Kelamının Öncüleri

Editör:
Mustafa Akman

iz

Eş'arî Kelamının Öncüleri

Editör:
Mustafa Akman

iz

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2025
Sertifika no: 49821

Kitabın tüm hakları saklıdır ve Türkçe yayın hakları İz Yayıncılık'a aittir.
Kısmen veya bütünüyle çoğaltılamaz, yapay zeka teknolojileri veya
sistemlerini eğitme amacıyla kullanılamaz.

İz Yayıncılık: 1439
İslam Klasikleri
İslam Düşüncesi | Kelam
ISBN: 978-625-576-411-9
1. baskı, İstanbul 2025

Mahmutbey Mahallesi Taşocağı Yolu Caddesi
212 My Office No: 3 Kat: 31 Daire: 510 Bağcılar/İstanbul
Telefon: (212) 5207210
www.iz.com.tr
E-posta: bilgi@iz.com.tr

Yayın Koordinatörü: Murat Ayar
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Ali Kahraman

Basıldığı yer: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Sertifika no: 51796)
İkitelli Osb Mh. Atatürk Blv. Haseyad 1. Kısım No: 60/3C Başakşehir/İstanbul

EBÛ İMRÂN el-FÂSÎ (ö. 430/1039)

Doç. Dr. Mustafa AKMAN[1]

1. Hayatı ve Yaşadığı Ortam

Tahminen 365/976'da ve muhtemelen Fas'ta doğan Ebû İmrân Mûsâ b. Îsâ b. Ebî'l-Hâc (Hacâc) el-Gafecûmî (el-Ğafcûmî) el-Berberî ez-Zenâtî el-Fâsî (أبـو عمـران موسى بن عيسى بـن أبي الحـاج الفـاسي), Berberî kabilelerinden Gafecûm'a mensup Benî Ebû Hâc diye tanınan bir aileye mensuptur. Fâsî, tahsilini daha sonra taşındıkları Kayrevan'da yaptı. Burada Ebû'l-Hasen Alî Kabisî'den (ö.403/1012) fıkıh, Ebûbekir ez-Zevîlî ve Ali b. Ahmed el-Levâtî es-Sûsî'den hadis okudu. Ardından arkadaşı İbn Abdulber en-Nemerî (ö.463/1071) ile Kurtuba'ya geçip Ebû Muhammed Abdullah Asîlî (ö.392/1002), Ebû Osman Saîd b. Nasr (ö.395/1004), Ahmed b. Kasım el-Ebzârî, Abdulvâris b. Süfyân'dan (ö.395/1005) ders aldı. Daha sonra doğuya seyahat ederek Mısır'da Ebû'l-Hasan Abdulkerîm b. Ahmed, Mekke'de Ebû İshak Ubeydullah b. Muhammed'den kıraat, *Sahîh-i Buhârî* râvilerinden Horasanlı hadis hâfızı Ebû Zer el-Herevî'den[2] (ö.434/1043) de hadis okudu. Bağdat'a gidip (399/1008) Hadis hâfızı İbn Ebû'l-Fevâris (ö.412/1022), Ebû'l-Hasan Ali b. İbrâhim el-Müstemlî, Ebû'l-Fazl Ubeydullah b. Abdurrahman ez-Zührî gibi hocalardan ders aldı. Buradaki hocaları içinde en meşhuru ve üzerin-

1 Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve Mezhepler Tarihi Öğretim Üyesi. makman64@gmail.com

2 Herevî, kitaplarını muhafazada hassas imiş. Nitekim bir gün talebesi Fâsî, Mekke'de hocasının bazı kitaplarını -o yokken- istinsah etmek, geldiğinde de ona kıraat ederek rivayet hakkını almak istemiş. Bunu haber alan Herevî, gittiği köyden hemen gelerek kitaplarını Fâsî'den almış ve kızgınlıkla bunları ona rivayet etmeyeceğini belirtmiştir. Ömer Faruk Akpınar, "Ebû Zer El-Herevî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 37, (2019/1), 749; M. Yaşar Kandemir, "Ebû Zer el-Herevî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1994), 10/269-270. Krş. "Eş'arî muhaddis Ebû Zer el-Herevî'ye talebe olmuş ve ondan Sahîh-i Buhârî'yi semâ etmiştir." Ayşe Nur Yamanus, *Eş'arî Hadis Ekolü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, (2023), 190.

de en fazla tesir icra edeni[3] ünlü Eş'arî kelamcısı ve Mâlikî fakihi Ebûbekir Bâkıllânî'dir (ö.403/1013). Fâsî; Bâkıllânî'den fıkıh, usûl-i fıkıh ve kelâm okudu. Bâkıllânî ona, "Benim medresemde sen ve Kadî Abdulvehhâb b. Nasr (ö.422/1031) bir araya gelseydiniz İmam Mâlik'in (ö.179/795) ilmi burada toplanmış olurdu. Sen onu ezberler, o da nazariyesini hallederdi. Mâlik, sizi görse memnun olurdu" diye iltifat etmiştir.[4]

Fâsî'nin, Doğuda ne kadar kaldığı kesin olarak bilinmiyorsa da 402/1011'de memleketine döndüğü anlaşılmaktadır. Daha sonra Kayrevan'a yerleşen Fâsî burada kıraat, fıkıh, hadis ve kelâm okutmaya başladı. Kısa zamanda şöhreti bütün Mağrib'e yayıldı ve evinde verdiği derslere sadece Kayrevan'dan değil Endülüs ve Mağrib'in çeşitli bölgelerinden birçok talebe gelmeye başladı. Mağrib ilim muhitinde yayılan şöhreti sebebiyle çağdaşı meşhur hukukçu Ebûbekir b. Abdurrahman el-Havlânî el-Kayrevânî (ö.432/1041) ile arasına soğukluk girdiği nakledilmektedir. Talebeleri arasında Ebûbekir Atîk es-Sûsî, Ebû'l-Kasım es-Süyûrî, İbn Şeref el-Kayrevânî (ö.460/1067), Abdullah b. Reşîk (ö.481/1088?), Ebû't-Tayyib Abdulmün'im el-Kindî, Ebû Hafs Ömer b. Sâlih, Ebû Saîd el-Kassâr, İbnu'l-Hazzâ (ö.416/1025), Ebû İshâk et-Tûnusî (ö.440/1056), Ebû Hârûn Mûsâ b. Halef ve Veccâc (Vâcâc) b. Zellû el-Lamtî (ö.445/1054), Abdullah b. Yâsîn el-Cezûlî (ö.451/1059), Ebû Muhammed Abdulhamîd b. Muhammed es-Sâiğ (ö.486/1093), Ebû Tâhir el-Bağdâdî en-Nâsik el-Vâiz bulunmaktadır.[5] Sonuncu sıradaki Ebû Tâhir, kelâm ilminde derinlik sahibiydi. Onun hakkında Fâsî şöyle demiştir: "Eğer kelâm, taylesan elbisesi olsaydı onu ancak Ebû Tâhir giyerdi."[6]

Fıkıh ve kelâm ilimlerinin yanı sıra hadis ilminde de önemli bir mevkiye sahip olan Fâsî'yi hadisçiler hâfız olarak kabul eder ve müksirûndan sayarlar. Rivayet ettiği âlî hadislerin toplamı 100 varak hacmindeki bir eseri dol-

3 Fâsî şöyle demiştir: "Bağdat'a yolculuk yaptım ve bu sırada ben Mağrib ve Endülüs'te Ebû'l-Hasen el-Kabisî ve Ebû Muhammed el-Asîlî'den fıkıh okumuştum. Bunlar iki önemli usul âlimidirler. Ancak Bâkıllânî'nin meclisine geldiğimde onun ittifak edilen ve ihtilaf edilen tüm noktalarla birlikte bir usul ve fıkıh okuttuğunu gördüm. Kendimi hakir gördüm ve dedim ki ben hiçbir şey bilmiyormuşum. Sonrada onun yanında bir mübtedî gibi oldum." Ahmet Çelik, "Mağrib'de Eş'arîliğin Yayılmasında Bâkıllânî ve Cüveynî'nin Etkileri", *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu -Eş'arîlik-*, 04-06 Mayıs, (2018), 495; Hafsa Kesgin, "Bâkıllânî ve et-Takrîb ve'l-İrşâd es-Sağîr İsimli Usûl Eseri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XX/1, (2020), 354; Şuheda Bozyel, "et-Takrîb ve'l-irşâd Eseri Bağlamında Bâkıllânî'nin Eş'arî Mezhebindeki Konumu", *Kilitbahir Dergisi*, 25, (2024), 9.

4 Çelik, "Mağrib'de Eş'arîliğin Yayılmasında Bâkıllânî ve Cüveynî'nin Etkileri", 495; Ferhât Koca, "Kâdı 'Abdülvehhâb", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 2001), 24/113-114.

5 Abdullah Kennûn, *Zikreyâtu meşâhîri ricâli'l-Mağrib fi'l-ilmi ve'l-edebi ve's-siyaseti*, takdim: Muhammed b. Azzûz, 1. Bsk., (ed-Dâru'l-Beydâ: Dâru İbn Hazm, 1430/2010), I/188-204.

6 İbrahîm et-Tihâmî, "Mağrib'te Eş'arîlik (Girişi, Şahısları, Gelişimi ve Konumu)", çev. Murat Akın, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/2, (2018), 339.

duracak bir yeküne ulaşmaktadır. Ayrıca Kur'an'ı kıraât-ı seb'aya göre tilâvet edebilen bir kıraat üstadı olarak da tanınmaktadır.

Yaşadığı dönemde Endülüs ve Mağrib ilim hayatında önemli bir konumu olan ve birçok talebe yetiştiren Fâsî'nin Murâbıtların (1056-1147) kuruluşunda da önemli bir rolü olmuştur. Şöyle ki Lemtûne kabilesinin reisi Yahyâ b. İbrâhim el-Cudâlî (ö.440/1048), 427/1036'da hac dönüşünde bir müddet Kayrevan'da kalarak Fâsî'nin ders ve sohbetlerine devam etti. Yahyâ bin İbrahim'i ilk harekete geçiren, Kayrevan'daki (Tunus) bu öğretilerdi. Çünkü bu, Murâbıtların kuruluşuna ilham kaynağı oldu. Daha sonra ondan, kabilesinde ders vermek ve irşadda bulunmak üzere bir hoca istedi.[7] Başka bir anlatıma[8] göre Kuzey Afrika, V./XI. yüzyılın ilk yarısında Zenâte kabilesinden müstakil emirlikler tarafından yönetiliyordu. Bu emîrliklerden (Sanhâce'den) Cudâle'nin reisi Yahyâ b. İbrâhim hac dönüşü Kayrevan'da Mâlikî fakihi Fâsî ile görüşürken, III./IX. yüzyılda İslâm'a girmekle birlikte dinî kültür bakımından zayıf kalan bu kabileler arasında tebliğ faaliyeti başlatmayı düşündüğünü söyleyince Fâsî de, talebeleri, zorluğu sebebiyle bu görevi kabul etmekten kaçınınca uygun birini görevlendirme işini talebesi Veccâc b. Zellû'la (وجاج بن زلو اللمطي) havale etti. Fâsî'den icâzet aldıktan sonra Sûs'ta Dârulmurâbıtîn adlı bir ilim merkezi kuran Veccâc, bu iş için talebeleri arasından Abdullah b. Yâsîn'i seçti.[9] Abdullah'ın Lemtûne kabilesindeki öğretim ve irşad faaliyetleri, Murâbıtların kuruluşunda en önemli âmili oluşturmuştur.[10]

Ölümünden birkaç yıl önce tekrar Mekke'ye giden Fâsî burada Abdullah b. Ahmed el-Herevî ile karşılaştı ve onunla ilim alışverişinde bulundu. Kayre-

7 İbrahim Tozlu, "Buhârî Râvisi Kâdî Mühelleb b. Ebû Sufre'nin Endülüs Hadisçiliğindeki Yeri ve Önemi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, (2015), 68.

8 İsmail Yiğit, "Murâbıtlar", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara, 2020), 31/152-155.

9 Emine Nurefşan Dinç, "Murâbıtlar Devleti'nde Fukahanın Konumu", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, V/2, (2019), 870, 882; Murat Gökalp, *Kadı Iyâz ve Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru*, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 24. Cüdâle kabilesi reisi Yahyâ b. İbrâhim'in (bazı kaynaklara göre ise aynı kabileden Cevher b. Sakkum'un) daveti üzerine, Kayrevanlı fakih Fâsî'nin de tavsiyesiyle hocası tarafından, Büyük Sahrâ'nın güneyinde yaşayan ve kelime-i şehâdet dışında din konusunda bilgileri olmayan Sanhâce Berberî kabilelerine İslâmiyet'i öğretmek üzere gönderildi. Abdülkerim Özaydın, "Abdullah b. Yâsîn", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1988), 1/142.

10 İbnu'l-Esîr (ö.630/1233), *el-Kâmil fi't-târîḫ*, thk. Ömer Abusselam Tedmurî, (Beyrut: Dâru'l-kitâbî'l-Arabi, 2012), 8/134; Abdurrahman b. Muhammed ed-Debbâğ, *Meʿâlimu'l-îmân Meʿâlimu'l-îmân fî maʿrifeti ehli'l-Kayrevân*, Talik: Ebû'l-Fadl İbn Naci Ebû'l-Kasım b. İsa b. Naci et-Tenuhî, nşr. Muhammed Mâdûr, (Tunus: Mektebetu'l-Atika, 1978), 3/26, 128, 143, 155, 167-169; İbn Ferhûn İbrâhim, *ed-Dîbâcu'l-müẕheb fî maʿrifeti aʿyâni ʿulemâʾi'l-meẕheb*, thk. Memun b. Muhyddin el-Cennan, (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1417/1996), 422-423.

van'a döndükten sonra 430/1039'de burada vefat etti. Cenaze namazına, Zîrî Emîri Muiz b. Bâdîs'in (ö.454/1062) de içinde bulunduğu büyük bir kalabalık iştirak etti. Evine defnedilen Fâsî'nin kabri kısa sürede bir ziyaretgâh haline geldi.[11] Fâsî, Kuzey Afrika'da ve Endülüs'te iki devlet kuran Berberî hanedanına mensup Kuzey Afrika Zîrîler döneminin tanınmış âlimleri arasındadır.

2. Eserleri ve Hakkındaki Çalışmalar

Fâsî'nin eserleri hakkında kaynakların verdiği bilgiler yeterli ve açık değildir. Bir kısım fetvaları, Venşerîsî'nin (الونشريسي) *el-Miʿyâru'l-Muʿrib* (المعيار المعرب والجامع المغرب عن فتاوي أهل إفريقية والأندلس والمغرب) adlı eseriyle günümüze kadar gelmiştir.[12] Yine Miʿyâr'da Fâsî'nin *Kitâbu'd-Delâʾil ve'l-ezdâd* (كتاب الدلائل والأضداد) adlı bir eserinden daha söz edilmektedir.[13] Öte yandan, *el-İhkâm li-mesâʾili'l-ahkâm el-müstahrece min Kitâbi'd-Delâʾil ve'l-ezdâd* adlı bir eserin Madrid Escurial Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshasının Fâsî adına kayıtlı olduğu belirtilmektedir ki bu iki kitabın birbiriyle ilgisi araştırılmaya muhtaçtır. *el-İhkâm*'ın bir başka nüshası da Rabat'ta *el-Hizânetu'l-melekiyye*'de kayıtlıdır. Kaynaklarda Fâsî'nin *Fehrese* (الفهرسة) ile *Ahadisu aliyeti'l-İsnad* (أحاديث عالية الإسناد) ve tamamlanmamış *Kitâbu't-Teʿâlîk ʿale'l-Müdevvene* (كتاب التعاليق على المدونة) adlı eserlerinden de söz edilmektedir. Kadî İyâz (ö.544/1149) *Tertîbu'l-medârik*'te, Fâsî'nin et-*Teʿâlik*'inden faydalandığını söylemekteyse de biyografik bilgiler ihtiva ettiği anlaşılan söz konusu eserin *Kitâbü't-Teʿâlîk ʿale'l-Müdevvene* mi, yoksa başka bir eser mi olduğu bilinmemektedir.[14] Ayrıca Fâsî'nin Arapça Manzum Esmâ-i

11 Muhammed b. Fütûh el-Humeydî (ö.488/1095), *Cezvetu'l-muktebis fî zikri vulati (fî tarihi ulemai)'l-Endelüs*, thk. İbrahim el-Ebyarî, 2. Bsk., (Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-Mısri- Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Lübnanî, 1410/1989), 1/443, 537-538; Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, thk. Abdulmecid Tarhunî, (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1424/2024), 24/139-140.

12 Bkz. Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Venşerîsî et-Tilimsânî el-Fâsî (ö.914/1508), *el-Miʿyâru'l-Muʿrib ve'l-camiu'l-muğrib an fatavai ahl ifrikiya va'l-Endülüs ve'l-mağrib*, nşr. Muhammed Haccî v.dğr., Rabat: vezaretu'l-evkaf ve'ş-şuuni'l-islamiyye li'l-memleketi'l-mağribyye, (Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-slami, 1401-1403/1981-1983), 3/268, 299, 5/127, 160, 262, 271, 292, 7/415, 8/113-115, 152, 183, 194, 298, 313, 318, 345, 353, 361, 401, 413, 9/77, 198, 302, 355, 387, 432, 452, 527, 545, 548, 565, 567, 573, 10/103, 144, 183, 196, 407-408, 417, 12/36, 13/370.

13 Bkz. Muhammed el-Berke, *Fıkhu'n-Nevâzil ala'l-mezhebi'l-Mâlikî Fetava Eb İmrân el-Fâsî,* (Daru Beyda: Doğu Afrika, 2010), 56. Enes Veccâc, bu eserin mevsuk olmadığını belirtmektedir. Bkz. "Ebû İmrân el-Fâsî ve Eserleri: Kaynaklar ve referanslar üzerinden bir okuma ve eserlerin teyidi", *Ebû İmrân el-Fâsî (T. 430 H.): Hâfızu'l-mezhebi'l-Mâlikî*, edt. Abdüllatif el-Geylânî- Cemal el-Kadim, (Rabât: er-Rabıtatu'l-Muhammediyye li'l-Ulema Merkezu'd-Dirasat ve'l-Ebhas ve İhyai't-Türas, 1431/2010), 119-121.

14 Bkz. Veccâc, "Ebû İmrân el-Fâsî ve Eserleri: Kaynaklar ve referanslar üzerinden bir okuma ve eserlerin teyidi", 119-121; el-Berke, *Fıkhu'n-Nevâzil ala'l-mezhebi'l-Mâlikî Fetava Eb İmrân*

Hüsnâlar bağlamında bir Münâcât'ının olduğu[15] kaydedilmiştir. Ebû'l-Kasım el-Burzülî (ö.844/1440) tarafından kavâid literatürü örneği olarak zikredilen *en-Nezâir/ en-Nezâiru'l-fıkhiyye* (النظائر الفقهية) adıyla bir eseri daha kayıtlarda mevcuttur.[16]

Mâlik, Şâfiî ve Ebû Hanîfe'nin ihtilaf ettiği hadislerle ilgili hocası Asîlî'nin "el-Müdevvene"si üzerine yazmış olduğu bir ta'lik çalışması bulunan[17] müellife nispet edilen *el-Ahkâm* (الأحكام) ve *İhtisar min Mesâili'n-nevâzil* (اختصار من مسائل النوازل) adlı eserlerin mevsukiyetinde tereddüt olduğu ifade edilmiştir.[18]

Hakkındaki Çalışmalar: Hususen Fâsî hakkında DİA'da bulunan madde dışında Türkçe yazılı herhangi bir dokümana denk gelmedik. Bu nedenle satır aralarında veya muhtelif mevzulara dair ona atıf yapıldığını gördüğümüz hemen bütün Türkçe kaynaklardan istifade ettik. Zira söz konusu madde dışında bu çalışma Fâsî hakkında yazılmış ilk Türkçe çalışma niteliğindedir.

Fâsî hakkında Fas'ın başkenti Rabât'ta "er-Rabıtatu'l-Muhammediyye li'l-Ulema Merkezu'd-Dirasat ve'l-Ebhas ve İhyai't-Türas" merkezi tarafından *Ebû İmrân el-Fâsî (T. 430 H.): Hâfızu'l-mezhebi'l-Mâlikî* (أبـو عمـران الفـاسي حافـظ المذهـب المالكي (ت 430هـ)) adıyla yayınlanan 560 sayfalık Arapça bir eser bulunmaktadır. 1431/2010'da basılan eser, Fâsî'nin 1000. vefat yıl dönümüne binaen hazırlanmıştır.[19] Eser, Muhammedî Alimler Birliği Araştırma, İnceleme ve Mirası Yaşatma Merkezi'nin girişimiyle, 30 Nisan 2009 tarihinde Rabat'ta, "Vefatının bininci yıldönümü münasebetiyle Mâlikî Mezhebinin Koruyucusu Ebû İmrân el-Fâsî (ö. 430 h.)" konulu bilimsel bir sempozyum bildirilerinden oluşmaktadır. Bu sempozyumun amacı, İslamî Batı'daki Mâlikî mezhebinin kuramsal gelişim ve yayılmasında önemli etkisi olan

---

el-Fâsî, 54-55.

15 Aysun Çelik - Gamze Gizem Avcıoğlu, Toka İbrahim Mohamed Aboelezz, "Diller O'nu Söyler: 'Alî Çâvîş'in Üç Dilde Esmâ-i Hüsnâ'sı", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVIII, (2020), 200.

16 Abdullah Kahraman - Rumeysa Karademir, "Sivas Mebusu Ahmed Şükrü Bey'in Tevşîh-i Kavâid-i Fıkhiyye Adlı Risalesi", *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/2, (2018), 3; Muhammed Süveysî, "Ebû İmrân el-Fâsî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1994), 10/168-169. *en-Nezâirü'l-fıkhiyye*'nin, hukukun temel ilkelerini yansıtan, farklı alanlardaki fer'î meselelerin hükümlerini tamamen veya büyük oranda kuşatan tümel önerme anlamındaki fıkıh terimi *Kaide* ile ilgili olduğu belirtilmiştir.

17 Tozlu, "Buhârî Râvisi Kâdî Mühelleb b. Ebû Sufre'nin Endülüs Hadisçiliğindeki Yeri ve Önemi", 72, 90.

18 Veccâc, "Ebû İmrân el-Fâsî ve Eserleri: Kaynaklar ve referanslar üzerinden bir okuma ve eserlerin teyidi", 123-131.

19 Abdüllatif el-Geylânî- Cemal el-Kadim (edt.), *Ebû İmrân el-Fâsî (T. 430 H.): Hâfızu'l-mezhebi'l-Mâlikî*, Rabât: er-Rabıtatu'l-Muhammediyye li'l-Ulema Merkezu'd-Dirasat ve'l-Ebhas ve İhyai't-Türas, 1431/2010.

büyük şahsiyetlerden birini tanıtmaktır. Dolayısıyla Fâsî'nin söz konusu bölgede fıkhî/mezhebî hassasiyetle yeniden güncellendiği anlaşılmaktadır. Hâlbuki Fâsî'nin tanınması, mirasının güncellenmesi isabetli olsa da fikir çevresi olmaktan ziyade tarihsel kamplaşmanın yükünü taşıyan klasik mezheplerden birinin tarafgirliği zemininde yapılıyor olması düşündürücüdür.

Kitapta şu tebliğler bulunmaktadır: **Birinci Bölüm**: *Ebû İmrân el-Fâsî: biyografisi, bilimsel katkıları ve kişisel yönleri*: **1.** Ebû İmrân el-Fâsî'nin hayatı ve faziletleri (Abdulhadi Hamito), **2.** Ebû İmrân el-Fâsî: Bir bilgi ve ahlak sistemi (Hasan el-Varaklî), **3.** Ebû İmrân el-Fâsî ve Eserleri: Kaynaklar ve referanslar üzerinden bir okuma ve eserlerin teyidi (Enes Veccâc), **4.** Hadis yönüyle Ebû İmrân Musa b. İsa el-Gafecûmî el-Fâsî (Abdullatif el-Geylânî), **5.** Mâlikî mezhebinin koruyucusu Ebû İmrân el-Fâsî'den kadınlara destek (Fatima Abaş), **İkinci Bölüm**: *Ebû İmrân el-Fâsî'nin Mâlikî mezhebinin temellendirilmesindeki etkisi*: **1.** Ebû İmrân el-Fâsî'nin İslamî Batı'da Mâlikî mezhebinin temellerini sağlamlaştırmadaki etkisi (en-Naci Lamin), **2.** Mâlikî fıkıh metinlerinde Ebû İmrân el-Fâsî'nin yeri (Mulay el-Hüseyin el-Hayyan), **3.** Zamanının mezhep önderi ve fetva emini İmam Ebû İmrân el-Fâsî (Muhammed et-Tâmasmânî el-İdrisi), **4.** Ebû İmrân el-Fâsî'nin *Nezâir* kitabı üzerinden genel kurallar ve hukukî denetimler (Muhammed el-Rukî), **5.** Ebû İmrân İbn İsa İbn Ebi Hac el-Fâsî el-Sanhacî'nin temel prensipleri (el-Cilalî el-Marinî).

Muhammed el-Berke, Fâsî hakkında kendisini tanıtarak fetvalarını topladığı *Fıkhu'n-Nevâzil ala'l-mezhebi'l-Mâlikî Fetava Eb İmrân el-Fâsî* (فقه النوازل على المذهب المالكي فتاوى أبو عمران الفاسي) adıyla bir eser yazmıştır.[20] Ayrıca *Hâfızu'l-mezhebi'l-Mâlikî: Ebû İmrân el-Fâsî- Şahsiyyyat min Tarihi'l-Mağrib* (أبو عمران الفاسي حافظ المذهبي المالكي) adıyla *Muhammed Budcebir* tarafından yazılmış[21] bir eser daha bulunmaktadır. Lakin bu eseri görme olanağı bulamadık.

3. Düşünceleri ve Tartışmalar

Döneme dair *et-Teşevvuf ila ricali't-tasavvuf* adlı eserde herhangi bir izahat yapılmadan, sadece kelâmî bir konuda (kâfirlerin durumu) kendisine

20 Muhammed el-Berke bunu *Fıkhu'n-Nevâzil ala'l-mezhebi'l-Mâlikî Fetava Eb İmrân el-Fâsî* (Doğu Afrika, 2010) adıyla tabetmiştir. Berke, birinci kısımda Fâsî'nin hayatını, bağlamını (19-60) yazmış ve ilmi anlayış ile fetvalarını (61-90) değerlendirmiş. İkinci kısımda ise iman, taharet, namaz, oruç ve dua, zekât ve hac, evlilik, talak, vakıf, takas ve satış, sözleşme ve şirketler, önalım ve taksim, kiralar, kiralamalar, aracılık ve sigorta, su, içecekler, bitkiler ve yiyecekler, yargı, vasiyetler ve kızlık zarı hükümleri, gasp ve zorlama, şahitlik, acenteler, ikrarlar ve borçlular, cezalar ve kan parası, yeminler ve ahitler hakkındaki fetvalarını toplamıştır (91-184).

21 Daru'l-beşîr li's-sekafe vel'ulum, 2025 (108 sayfa).

danışılmış olmaya dair bilgi vermekle[22] yetinilerek mutasavvıflar listesine alınan; Wikipedia'da ise dayanak gösterilmeden belirtildiğine göre "daha sonraki sûfî mistikleri tarafından bir evliya olarak kabul edilen"[23] fıkıh, hadis, kelâm ve kıraat âlimi Fâsî, yaşadığı dönemden itibaren hadis hâfızı ve kırâat-i seb'a, cerh ve ta'dîl gibi ilimlerde imam sayılmıştır. O, aynı zamanda Mâlikîlik zemininde ve bu aidiyet hassasiyetiyle Eş'arî perspektife de sahip olmuştur. Bu duruşuna binaen olmalıdır ki günümüzde hakkında yazılan çalışmalarda, bu hassasiyeti taşıyanlarca kendisine *Hâfızu'l-Mezhebi'l-Mâlikî* nitelemesi yapılmaktadır.

"Ehlu't-Teslîm ve't-Tefvîz (İşi Allah'a havale edenler)" akaidi üzere bulunan Murâbıtlar devletinin her yanında bu inanca davet eden kutuplar bulunmaktaydı. Ancak bölge bölge de olsa Eş'arîliğin fikirleri de çeşitli temsilcilerle tanınmaktaydı. Bu temsilcilerden biri olarak dönemin önemli fikir adamlarından sayılan Fâsî, taklidî imana karşı mücadele etmeyi ve Eş'arî fikri üzere bir devlet kurmayı amaçlamıştı. Ancak onun bu çabaları ölümünden sonra bu esaslardan uzak bir Murâbıtlar devletinin kurulmasına neden olmuş ve ondan sonra gelenler "Ehlu't-Teslîm ve't-Tefvîz" inancına sarılmışlardır. Başka bir ifadeyle Murâbıtlar devletini kurmak isteyenler onu Eş'arî akaidi üzere kurmak istemişler ancak bu devlet fiilen, Mağrib halkının Mâlikî köklerini bildiği "Ehli't-Teslîm ve't-Tefvîz" akaidi üzere kurulmuştur. Bununla birlikte Eş'arî akaidine mensup kimseler bu devlet içerisinde varlıklarını devam ettirmişler ve Ehli't-Teslîm ve't-Tefvîz inancına mensup kimselerle devletin varlığını tehdit edecek kadar büyük boyutlara varan mücadelelere girişmişlerdir. Bu dönemde Eş'arîliğin öğrenilmesi ve öğretilmesi yasaklanmış; kelâm yöntemini uyguladıkları için kâfirlikle suçlanmış ve hatta Gazzâlî'nin kitaplarının yakılması emredilmiştir. Zira Murâbıtlar, Eş'arîliği kendilerine siyasî yönden bir tehdit olarak algılamışlar ve devletlerinin resmî ideolojisine zıt bulduklarından onları düşman ilan etmişlerdir.[24]

Bir gün Muiz b. Bâdîs, Yahudi olan özel doktoru İbn Ata'yı, bir konuda danışması için Fâsî'ye yollamıştır. Fâsî onun devlet ricalinden olduğunu zannetmiş; orada hazır bulunanlar ise bu adamın seçkin bir Yahudi olduğunu söylemişlerdi. Bunun üzerine çok sinirlenen Fâsî, İbn Ata adlı bu Yahudi hekime "Sen benim evimin mescidim gibi olduğunu bilmiyor musun?

22 Bkz. Ebû Ya'kūb Yusuf Tâdilî, *et-Teşevvuf ila ricali't-tasavvuf ve ahbâru Ebi'l-Abbas es-Sebtî*, thk. Ahmed Tevfik, (Rabat: Menşurât-ı Külliyeti'l-Âdab ve'l-Ulumi'l-İnsaniyye, 1404/1984), 87-89.

23 https://en.wikipedia.org/wiki/Abu_Imran_al-Fasi (08.05.2025)

24 Ahmet Çelik, "Mağrib'de Dînî Düşüncenin Gelişimi ve Muhammed b. Yusuf es-Senûsi", *Tasavvuf Dergisi*, XXII/44, (2019), 39.

Ne cüretle Müslüman olmadığın halde evime girersin" diyerek onu evinden kovdu. Dışarı çıkan hekime seslenerek "Seni gönderene git, sorusunun cevabını almak istiyorsa Müslüman birini göndersin. Ben Allah'ın hükmünü senin gibi bir kâfire veremem" demiştir. Muiz'in yanına dönen Yahudi hekim "Ben İfrîkıye'nin tek hâkiminin sen olduğunu sanıyordum. Daha önce senin öfkene çok şahit oldum ama bugünkü kadar korktuğumu hiç hatırlamıyorum" deyince Muiz "Ben seni onun yanına bilerek yolladım. Senin İslam'ın izzetini ve Müslüman âlimlerin heybetini görüp Müslüman olmanı umdum" demiştir. Muiz b. Bâdîs'i halifelik hevesinden caydıran da yine Fâsî olmuştur. Kendisine konu hakkında danışan Muiz'e hilafetin Kureyş'e has olduğunu söyleyen Fâsî, Muiz'in böylesi bir girişimde bulunması durumunda hilafeti elde edemeyeceğini, Kureyş'ten olmayan diğer emirlerin de Muiz'in bu hamlesinden cesaret alarak bağımsızlık yarışına gireceklerini öngördüğünü belirtmiş, İfrîkıye'nin bundan zararlı çıkacağını söylemiştir. Buna ikna olan Muiz hilafet ve bağımsızlık fikrinden vazgeçmiştir.[25] Burada Fâsî'nin Yahudi'ye öfkelenerek mescid saydığı evine almaması ve Kureyşlik şartına inanması onun hadisçi kimliğinin hatalı algı ve tezahürleri olmalıdır.

Eş'arî hadisçiliğin teşekkül devrinde olduğu gibi ekolleşme devrinin Eş'arî muhaddisleri arasında da kelâm ilmiyle iştigal etmiş, Eş'arî kimliğiyle adından söz ettiren, asıl ihtisas alanı hadis olmakla birlikte mütekellim vasfı taşıyan âlimler yer almaktadır. Bu vakıa, Eş'arî hadisçileri Hanbelî/Selefî hadisçilerden ayrıştıran parametrelerden biri olan hadis-kelâm birlikteliğinin, bu devirde güçlü şekilde tesis edilmiş bulunduğunu göstermesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Söz konusu *hadis âlimi* profilinin ekolleşme devrinin ilk safhasındaki örnekleri babından Nu'aymî, Herevî ve Fâsî olmak üzere üç isim öne çıkmaktadır. Eş'arî hadisçiliğin teşekkül devri önemli temsilcilerinden Fâsî kelâmla ilgili tartışmalı meselelerin çözümü için kendisine başvurulan[26] bir merci hâline gelmiştir. Nitekim Kayrevan'da, kâfirlerin durumu hakkında âlimler arasında başlayıp daha sonra halka yayılan ve çatışmaya dönüşen bir tartışma çıktığında, insanlar çareyi, meseleyi Fâsî'ye taşımakta bulmuşlardır.[27]

---

25 Abdullah Erdem Taş- Yusuf Sansarkan, "Zîrîlerin Fâtımî Hilâfetini Terkedip Abbasî Hilafetini Tanımaları Sürecinde Şiî-Sünnî Mücadelesi", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, XII/2, (2019), 558, 560.

26 Bkz. Tâdilî, *et-Teşevvuf ila ricali't-tasavvuf ve ahbâru Ebi'l-Abbas es-Sebtî*, 87-89.

27 Kadî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik lima'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, thk. Muhammed Sâlim Hâşim, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998), 2/280-283 (7/243-253); Şemseddin Zehebî (ö.748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Naim, (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1403/1983), 17/545-548; Yamanus, *Eş'arî Hadis Ekolü*, 185 (143, 187, 189-190, 235).

Kadı İyâz, Şifâ'da Hz. Peygamber'den başkasına ve diğer peygamberlere salat-u selam getirilmesine dair ihtilaf konusunda Fâsî'den naklen İbn Abbas'ın Peygamber'den başkasına salât-u selâm getirmenin mekruh olduğunu rivayet ettiğini aktarmakta ve Fâsî'nin de, geçmişte bu tarz kullanımın olmadığını belirterek bu kanaate katıldığını ifade etmektedir. Kadı İyâz'a göre Fâsî'nin dediği gibi, ilk zamanlarda böylesi bir kullanım yoktu. Bunu ancak Ali ve Hasan gibi bazı imamlar hakkında Şiîler ihdas etmiştirler. Fâsî, insanlar birbirlerini ziyaret ettikleri zaman aralarında bu ifadeyi kullandıkları için Mâlik, "Biz Peygamber'in kabrini ziyaret ettik ve ziyaret tavafı yaptık" demek mekruhtur, dediğini de rivayet etmektedir. Ona göre bu lâfızda, Hz. Peygamber insanlarla birlikte eşit hale getirildiği için mekruhtur.[28]

Öte yandan İslam'ın başlangıcından itibaren şairler şiirlerinde Allah'ın Rahmân, Rahîm, Gafûr, Gaffâr gibi isimlerini sıklıkla kullanmakla birlikte, *Esmâ-i Hüsnâ ile münâcât* tarzının tahminen V/XI. yüzyılda Fâsî ile başladığı bilinmektedir. Adı geçen şair; "بـدأت ببسـم اللـه في أول السـطر فـأسماؤه حصـن منيـع مـن الضر" şeklinde başlayan ve 27 beyitten oluşan şiirinde esmâ-i hüsnâ ile münâcâtta bulunmaktadır.[29]

Bazı müellifler, bir kısım Mâlikî kaynaklardan hareketle çoğunluğun *mürâât-ı hilâf*ı[30] müstakil fer'î bir delil olarak kabul ettiğinden, Fâsî gibi bazılarının ise bunu reddettiğinden söz etmektedirler. Ancak bu tespitin, onun konuya ilişkin doğrudan beyanına değil ona ait bazı sözlerden yapılan çıkarımlara dayalı olduğu bilenmektedir.[31]

28 Kadı Iyaz, *Şifâ-i Şerif Tercümesi*, çev. Naim Erdoğan- Hüseyin S. Erdoğan, tkd. A. Fikri Yavuz, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975), 470, 473, 475.

29 Kenan Demirayak, "Esmâ-i Hüsnâ ile Münâcât ve ed-Dimyâtî'nin Manzum Münâcatı", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, (2016), 36. Abdulkâdir Geylânî (ö.561/1166), Şemsuddîn ed-Dimyâtî (ö.921/1515), Abdulganî en-Nâblusî (ö.1143/1731), Mustafa el-Bekrî es-Sıddîkî (ö.1162/1749), Ahmed ed-Derdîr (ö.1201/1786), Muhammed b. Budeyr (ö.1220/1805), Ahmed Hureybe (ö.1268/1852), Muhammed Osman el-Mîrganî (ö.1268/1852) ve Ebû'l-Hudâ es-Sayyâdî (ö.1328/1909) esmâ-i hüsnâ ile münâcât nazmeden mutasavvıf ve şairlerin en önemlileridir. s.48.

30 Mâlikî mezhebinde, fakihin ihtilâflı bir meselede meşrû bir gerekçeye dayalı olarak kendi delilinin gereğine muhalif bir görüşün deliliyle amel etmesini ifade etmektedir. Kısaca farklı görüşlerin dikkate alınması olarak ifade edilebilecek bu ilkenin, Mâlikî mezhebinde dikkate alınan bir asıl olarak kabul edildiği, her ne kadar kavramsal çerçevesinin belirlenmesi ilerleyen süreçlerde olsa da İmam Mâlik tarafından da içtihatlarında dikkate alındığı belirtilmiştir. Farklı görüşler bulunmakla beraber Fâsî gibi bazı Mâlikî âlimler, müçtehidin râcih görüşü terk edemeyeceği, başka müçtehidin görüşünü almasının taklid olacağı, her iki delile hüküm bağlamanın zıt şeyleri bir araya getirmek olacağı ve onun asıllar arasında olmadığı vb. gerekçelerle *mürâât-ı hilâf*ın dikkate alınmasına karşı çıkmışlardır. Şenol Saylan, "İmam Mâlik'in Murââtü'l-Hilâf İlkesine Yaklaşımı: el-Beyân ve't-Tahsîl Örneği", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı- II: Klasik Dönem (VII-XII. Asırlar)*, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, 07-08 Aralık 2020, (Muş, 2021), 301, 306.

31 Muharrem Kılıç, "Mürâât-ı Hilâf", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 2006), 32/37-38.

4. Eş'arî Geleneğe Katkıları (Mezhepler Tarihindeki Yeri)

Tarikatların yaygınlaştığı ve kurumlaştığı diyarların başında Afrika kıtası olduğunu belirten Kadir Özköse'ye göre Fâsî, Afrika'nın meşhur ilk dönem sûfîlerinden biridir.[32] Bu tespitin reel karşılığının ne olduğu bilinmese de Mâlikî fıkhının ve Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (ö.324/935) kelâmının Mağrib'de yayılıp yerleşmesinde önemli rol oynayan ve hatta öncüsü olan Fâsî'yi,[33] Şâfiî biyografi yazarı Tâceddin es-Sübkî[34] (ö.771/1370), Eş'arîlerin üçüncü tabakası arsında zikretmektedir. Bâkıllânî'nin kitaplarını Mağrib'e sokan ilk kişi olarak bilinen[35] Fâsî, Kayrevân'dan hac farizasını eda etmek için doğuya gelmiş ve Irak'ta Bâkıllânî'den usûl ve fıkhın yanı sıra Eş'arî kelâmını da almıştır.

Bâkıllânî'den ders alan Mağrib'in meşhur âlimlerinin Eş'arîyye'nin görüşlerinin buralarda yayılmasında etkili rolleri vardır. Onlardan biri olan[36] Fâsî, Endülüs'e yaptığı yolculuklardan başka 399/1008'de Bağdat'a da yolculuk yaptı. Orada zekâ ve hafızasına hayran kaldığı Bâkıllânî'den mezhebin metodunu öğrendi. Dönüşünden sonra mezhebin Mağrib'te yayılmasını gerçekleştirdi. Bu sebepten Fâsî, Eş'arîliğin Irak'tan Endülüs'e aktarılmasında rol oynayan önemli kimselerden sayılmaktadır.[37] Bâkıllânî gibi, Fâsî'nin öğrencilerinin de Eş'arîyye'nin Mağrib'te yayılmasında önemli rolleri vardır. Nitekim Mağrib'te büyük bir topluluk bu âlimlerden ders almıştır. Dolayısıy-

32 Kadir Özköse, "Sahraaltı Afrika'da Sufi Oluşumlar", *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce*| Batı'da Çağdaş Müslüman Düşüncesi, Sahra Altı Afrika'da Çağdaş Müslüman Düşüncesi (cilt: 11), ed. Lütfi Sunar, 1. Bsk., (Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları, 2023), 278.

33 Yasin Ğanım Casim el-Aridî eş-Şafiî el-Eş'arî, *Tabakatu'l-Eşa'ireti A'yânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024), 82; Çelik, "Mağrib'de Dînî Düşüncenin Gelişimi ve Muhammed b. Yusuf es-Senûsi", 38; Kesgin, "Bâkıllânî ve et-Takrîb ve'l-İrşâd es-Sağîr İsimli Usûl Eseri", 356, 367.

34 Ebû Nasr Tâcuddîn es-Sübkî, *Tabâkâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, thk. M. Mahmud et-Tenahî-Abdulfettah M. El-Hulv, 2. Bsk., (Ciyze: Hicr li't-tabaa ve'n-neşr ve't-tavzi, 1413/1992), 3/372.

35 Çelik, "Mağrib'de Eş'arîliğin Yayılmasında Bâkıllânî ve Cüveynî'nin Etkileri", 494, 496; Ekrem Uysal, "Eş'ariliğin Siyasal Tarihi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/2, (2020), 1707.

36 Tîtunfıtr Ribâtı'nın ikinci lideri Ebû Câfer İshâk b. İsmâil'in itikadî ve fıkhî düşüncesi, Fâsî gibi Mâlikî ıslâhatçıların içtihatları ile paralellik arz etmektedir. Mâlikî fıkhının Mağrib kentlerinde kökleşmesini sağlayan ismin Fâsî olduğu kabul edilirken, Mâlikîliğin kırsal bölgelerde yayılmasını sağlayan isimlerin de özellikle Emgâriyye şeyhleri olduğu bilinmektedir. Kadir Özköse, "Fas'ta Tîtunfitr Ribâtı ve Emgâriyye Tarîkatı "et-Taifetü's-Sanhâciyye"", *Tasavvuf Dergisi*, VIII/19, (2007), 86, 93.

37 Davut Eşit, "Eş'arîliğin Fıkhi Mezheplerdeki Temsiliyeti", *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri* 21-23 Eylül 2014, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), II/607.

la Eş'âriliğin Mağrib'te yayılmasında en büyük rol bu zevata aittir. Bu zevat sayesinde insanlar Fâsî'yi tanıdı.[38]

Öte yandan elbette Eş'arî kelâmının, bölgede etkisini giderek artıran Şiî propagandaya karşı güçlü bir savunma imkânı sunmuş olması da bu gelişmede önemli bir faktör olarak rol oynamıştır.[39]

Kaynakça

Akpınar, Ömer Faruk, "Ebû Zer El-Herevî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 37, (2019/1), 725-757.

Berke, Muhammed, *Fıkhu'n-Nevâzil ala'l-mezhebi'l-Mâlikî Fetava Eb İmrân el-Fâsî*, Daru Beyda: Doğu Afrika, 2010.

Bozyel, Şuheda, "et-Takrîb ve'l-irşâd Eseri Bağlamında Bâkıllânî'nin Eş'arî Mezhebindeki Konumu", *Kilitbahir Dergisi*, 25, (2024), 1-25.

Çavuşoğlu, Ali Hakan, Irak Maliki Ekolü (III.-IV./IX.-XI. yy.), *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, İstanbul, 2004.

Çelik, Ahmet, "Mağrib'de Dînî Düşüncenin Gelişimi ve Muhammed b. Yusuf es-Senûsi", *Tasavvuf Dergisi*, XXII/44, (2019), 23-48.

Çelik, Ahmet, "Mağrib'de Eş'arîliğin Yayılmasında Bâkıllânî ve Cüveynî'nin Etkileri", *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu -Eş'arîlik-*, 04-06 Mayıs, (2018), 493-499.

Çelik, Aysun - Gamze Gizem Avcıoğlu, Toka İbrahim Mohamed Aboelezz, "Diller O'nu Söyler: 'Alî Çâvîş'in Üç Dilde Esmâ-i Hüsnâ'sı", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVIII, (2020), 197-216.

Debbâğ, Abdurrahman b. Muhammed, *Me'âlimu'l-îmân Me'âlimu'l-îmân fî ma'rifeti ehli'l-Kayrevân*, Talik: Ebû'l-Fadl İbn Naci Ebû'l-Kasım b. İsa b. Naci et-Tenuhî, nşr. Muhammed Mâdûr, Tunus: Mektebetu'l-Atika, 1978.

Demirayak, Kenan, "Esmâ-i Hüsnâ ile Münâcât ve ed-Dimyâtî'nin Manzum Münâcatı", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, (2016), 33-50.

Dinç, Emine Nurefşan, "Murâbıtlar Devleti'nde Fukahanın Konumu", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, V/2, (2019), 871-910.

Eşit, Davut, "Eş'arîliğin Fıkhi Mezheplerdeki Temsiliyeti", *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri* 21-23 Eylül 2014, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), II/593-614.

Geylânî Abdüllatif- Cemal el-Kadim (edt.), *Ebû İmrân el-Fâsî (T. 430 H.): Hâfızu'l-mezhebi'l-Mâlikî*, Rabât: er-Rabıtatu'l-Muhammediyye li'l-Ulema Merkezu'd-Dirasat ve'l-Ebhas ve İhyai't-Türas, 1431/2010.

38 et-Tihâmî, "Mağrib'te Eş'arîlik (Girişi, Şahısları, Gelişimi ve Konumu)", 338-339, 342.

39 Ali Hakan Çavuşoğlu, "Irak Maliki Ekolü (III.-IV./IX.-XI. yy.)", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, (İstanbul, 2004), 98, 100.

Gökalp, Murat, *Kadı Iyâz ve Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru*, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.

Ğanım Casim, Yasin el-Aridî eş-Şafiî el-Eşʿarî, *Tabakatu'l-Eşaʿireti Aʿyânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae* (Eşʿarî Tabakatı: Ehl-i Sünnet ve Cemaat'in İleri Gelenleri / طبقات الأشاعرة أعيان أهل السنة والجماعة), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024.

Humeydî, Muhammed b. Fütûh, *Cezvetu'l-muktebis fî zikri vulati (fî tarihi ulemai)'l-Endelüs*, thk. İbrahim el-Ebyarî, 2. Bsk., Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-Mısri- Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Lübnanî, 1410/1989.

İbn Ferhûn İbrâhim, *ed-Dîbâcu'l-müẕheb fî maʿrifeti aʿyâni ʿulemâʾi'l-meẕheb*, thk. Memun b. Muhyddin el-Cennan, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1417/1996.

İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîḫ*, thk. Ömer Abusselam Tedmurî, Beyrut: Dâru'l-kitâbî'l-Arabi, 2012.

Kadı Iyaz, *Şifâ-i Şerif Tercümesi*, çev. Naim Erdoğan- Hüseyin S. Erdoğan, tkd. A. Fikri Yavuz, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.

Kadî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik limaʿrifeti aʿlâmi mezhebi Mâlik*, thk. Muhammed Sâlim Hâşim, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998.

Kahraman, Abdullah - Rumeysa Karademir, "Sivas Mebusu Ahmed Şükrü Bey'in Tevşîh-i Kavâid-i Fıkhiyye Adlı Risalesi", *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/2, (2018), 1-50.

Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Zer el-Herevî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1994), 10/269-270.

Kennûn, Abdullah, *Zikreyâtu meşâhîri ricâli'l-Mağrib fi'l-ilmi ve'l-edebi ve's-siyaseti*, takdim: Muhammed b. Azzûz, 1. Bsk., ed-Dâru'l-Beydâ: Dâru İbn Hazm, 1430/2010.

Kesgin, Hafsa, "Bâkıllânî ve et-Takrîb ve'l-İrşâd es-Sağîr İsimli Usûl Eseri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XX/1, (2020), 350-374.

Kılıç, Muharrem, "Mürâât-ı Hilâf", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 2006), 32/37-38.

Koca, Ferhât, "Kâdı 'Abdülvehhâb", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 2001), 24/113-114.

Nüveyrî, Ahmed b. Abdulvehhâb, *Nihâyetu'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, thk. Abdulmecid Tarhunî, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1424/2024.

Özaydın, Abdülkerim, "Abdullah b. Yâsîn", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1988), 1/142.

Özköse, Kadir, "Fas'ta Tîtunfitr Ribâtı ve Emgâriyye Tarîkatı "et-Taifetü's-Sanhâciyye"", *Tasavvuf Dergisi*, VIII/19, (2007), 76-106.

Özköse, Kadir, "Sahraaltı Afrika'da Sufi Oluşumlar", *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce*| Batı'da Çağdaş Müslüman Düşüncesi, Sahra Altı Afrika'da Çağdaş Müslüman Düşüncesi (cilt: 11), ed. Lütfi Sunar, 1. Bsk., (Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları, 2023), 277-319.

Saylan, Şenol, "İmam Mâlik'in Murââtü'l-Hilâf İlkesine Yaklaşımı: el-Beyân ve't-Tahsîl Örneği", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı- II: Klasik Dönem (VII-XII. Asırlar)*, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, 07-08 Aralık 2020, (Muş, 2021), 301-317.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcuddîn, *Tabâkâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, thk. M. Mahmud et-Tenahî- Abdulfettah M. El-Hulv, 2. Bsk., Ciyze: Hicr li't-tabaa ve'n-neşr ve't-tavzi, 1413/1992.

Süveysî, Muhammed, "Ebû İmrân el-Fâsî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1994), 10/168-169. (Bu madde en son 09.01.2019 tarihinde güncellenmiştir.)

Tâdilî, Ebû Ya'kūb Yusuf, *et-Teşevvuf ila ricali't-tasavvuf ve ahbâru Ebi'l-Abbas es-Sebtî*, thk. Ahmed Tevfik, Rabat: Menşurâtu Külliyeti'l-Âdab ve'l-Ulumi'l-İnsaniyye, 1404/1984.

Taş, Abdullah Erdem- Yusuf Sansarkan, "Zîrîlerin Fâtımî Hilâfetini Terkedip Abbasî Hilafetini Tanımaları Sürecinde Şiî-Sünnî Mücadelesi", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, XII/2, (2019), 546-571.

Tihâmî, İbrahîm, "Mağrib'te Eş'arîlik (Girişi, Şahısları, Gelişimi ve Konumu)", çev. Murat Akın, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/2, (2018), 331-358.

Tozlu, İbrahim, "Buhârî Râvisi Kâdî Mühelleb b. Ebû Sufre'nin Endülüs Hadisçiliğindeki Yeri ve Önemi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, (2015), 65-95.

Uysal, Ekrem, "Eş'ariliğin Siyasal Tarihi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII/2, (2020), 1701-1719.

Veccâc, Enes, "Ebû İmrân el-Fâsî ve Eserleri: Kaynaklar ve referanslar üzerinden bir okuma ve eserlerin teyidi", *Ebû İmrân el-Fâsî (T. 430 H.): Hâfızu'l-mezhebi'l-Mâlikî*, edt. Abdüllatif el-Geylânî- Cemal el-Kadim, (Rabât: er-Rabıtatu'l-Muhammediyye li'l-Ulema Merkezu'd-Dirasat ve'l-Ebhas ve İhyai't-Türas, 1431/2010), 105-137.

Venşerîsî, Ebû'l-Abbâs Ahmed et-Tilimsânî el-Fâsî, *el-Mi'yâru'l-Mu'rib ve'l-camiu'l-muğrib an fatavai ahl ifrikiya va'l-Endülüs ve'l-mağrib*, nşr. Muhammed Haccî v.dğr., Rabat: vezaretu'l-evkaf ve'ş-şuuni'l-islamiyye li'l-memleketi'l-mağribyye, Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslami, 1401-1403/1981-1983.

Yamanus, Ayşe Nur, *Eş'arî Hadis Ekolü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2023.

Yiğit, İsmail, "Murâbıtlar", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara, 2020), 31/152-155.

Zehebî, Şemsettin, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Naim, Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1403/1983.